

Diskussion

Knut Drake

Karl Gustavsson och Åbo slott

»Ruotsin kuninkaan varhaisin tunnettu vouti (Varsinais-) Suomessa oli Kaarle Kustaanpoika. Hän oli entinen kuninkaan marski, mutta sotkeennuttuaan jotenkin vuoden 1278 ylimyskapinaan hän sai siirron Suomeen. Eräät tiedot kertovat hänen paenneen pian Venäjälle, mutta 1282 hän oli jälleen kuninkaan suosiossa. Tavallisesti häntä on pidetty Turun linnan perustajana, —.» (Karl Gustavsson var den svenska kungens första kända fogde över [Egentliga] Finland. Tidigare hade han varit kungens marsk, men placerades i Finland efter att på något sätt ha varit inblandad i stormannaupproret 1278. Det finns vissa uppgifter om att han inom kort skulle ha flytt till Ryssland, men år 1282 stod han åter i gunst hos kungen. Han har i regel ansetts vara Åbo slotts grundläggare, —) (Suvanto 1985 s. 56).

Detta – om något – är en myt.

Med myt menar jag i detta fall en historisk hypotes, som genom att gång på gång upprepas uppnår status av historisk sanning.

Jag har tidigare visat hur K.A. Bomansson skapade myten genom en skicklig kombination av olika källuppgifter och hur den har utvecklats vidare av J.W. Ruuth, Juhani Rinne och Jalmari Jaakkola, för att slutligen accepteras av Iikka Kronqvist som ett viktigt argument för att datera Åbo slotts första byggnadsskede till 1280-talet (Drake 1994a s. 52–53).

*

Carl Jacob Gardberg protesterar i Finskt Museum 1993 mot att jag avfärdar Karl Gustavsson som en myt (Gardberg 1993). Han frågar varför jag nöjer mig med att hänvisa till Birgitta Fritz i stället för att gå till källorna. Han har också läst sin Fritz och konstaterar att hon känner till en Karl Gustavsson, vars testamente av år 1292 tyder på en viss anknytning till Åbo. Hon säger också att Ericus Olai uppgift från 1470-talet om en »Karolus præfectus est Finlandiæ» som skulle ha verkat i Åbo år 1280 kan basera sig på äldre källor och därför har ett visst värde.

Den väsentliga poängen i Ericus Olai notis är enligt Gardberg dock inte namnet Karl, utan det faktum att Finland år 1280 är ett område med världslig administration under ledning av en ståthållare/fogde. Under tiden mellan korståget till Tavastland ca 1239 och år 1276, då domkapitlet inrättades, var landet ett missionsområde, ett kanslersbiskopsdöme, där biskoparna även hade hand om den världsliga förvaltningen och uppbar skatt för konungens räkning.

Gardberg tar också upp frågan om när Tavastehus slott har anlagts. Borgen kan enligt hans uppfattning knappast dateras till skedet 1260–1290, som jag har föreslagit, utan härstammar från början av 1300-talet. Den borg som Birger Jarl skall ha uppfört i Tavastland vid mitten av 1200-talet var nog Haga (Hakoinen) i Janakkala.

Slutsatsen av Gardbergs resonemang är att den världsliga administrationen över Finland infördes mellan åren 1276 och 1280. I detta skede fick landet sin första kungliga fogde och då ligger det nära till hands att det var han som lade grunden till Åbo slott.

*

Då jag behandlar fallet Karl Gustavsson utgående från Birgitta Fritz och inte från »källorna», är det fråga om ett medvetet val. Enligt min mening kan man inte skriva Finlands medeltidshistoria genom att bläddra i FMU, utan därtill fordras en djupare insikt i diplomatiken. Själv äger jag en viss förmåga att läsa i gamla murar, men i fråga om urkunder föredrar jag att lyssna till yrkeshistoriker och i detta speciella fall litar jag mig självfallet till Birgitta Fritz (Fritz 1972, 1973). Enligt henne finns det inga samtida källor till stöd för uppfattningen att Karl Gustavsson skulle ha haft något som helst med Finlands förvaltning att göra (Fritz 1973, s. 115). Ericus Olai talar visserligen om en Karl, som var fogde i Finland 1280 (FMU I 164), men vi känner inte till hans patronymikon och han finns inte omnämnd i några urkunder från 1200-talet.

Därmed faller den av Suvanto traderade myten om marsken Karl Gustavsson som som år 1280 kom till Finland och grundlade Åbo slott till marken. Återstår frågan om när världslig administration infördes i landskapet.

Enligt Gardberg kan borgen i Åbo inte ha byggts före 1276 eftersom landet då utgjorde ett s.k. kanslersbiskopdöme, ett begrepp som har skapats av Jalmari Jaakkola med stöd av den finska biskopskrönikan (Jaakkola 1938, s. 335–339). Enligt dess äldre version var Bero/Björn, som ca 1250 övertog ledningen av det finska biskopsstiftet, en släkting till kungen och hade tidigare verkat som dennes kansler. I Paul Juustens utgåva av krönikan av år 1570 står det att också hans båda närmaste efterträdare Ragvald och Catillus/Kettil hade varit innehavare av detta ämbete. Härav drog Jaakkola slutsatsen att Finland under perioden 1250–1275 var ett kanslersbiskopdöme, där biskopen även var kungens högsta företrädare.

Även i detta fall är det fråga om en historieromantisk myt, som på ett övertygande sätt har avlivats av Herman Schück (Schück 1963, s. 144–150). Han visar att biskoparna i fråga knappast har innehaft något kanslersämbete, eftersom detta växte fram först mot slutet av 1200-talet. Björn, Ragvald och Kettil kan däremot ha tillhört *capella regis*, den skara av klerker som arbetade i kungens kansli. Dessa *capellani* brukade belönas för trogen tjänst genom att utnämnas till biskopar, en sed som för Finlands del upphörde då biskopsvalet övertogs av domkapitlet år 1276. Titeln *cancellarius* måste nog tolkas som en av biskopskrönikans författare given förskönande omskrivning.

Det Palmiskiöldska fragmentets uppgift om att biskop Björn vid mitten av 1250-talet »alienut tributum Finonum ad manus regis» (FMU I 116) behöver inte alls betyda att biskopen då skulle ha fått rätt att uppbära konungens skatt utan snarare tvärtom (Fritz 1973, s. 115, not 4). Han har kanske i stället avstått från en skatt som tidigare har uppburits av kyrkan, vilket kunde betyda att Finland redan på 1250-talet lades under världslig förvaltning. I detta sammanhang kan man också ha lagt grunden till Åbo slott, även om det är mera troligt att administrationen i rikets östliga provinser till en början handhades från kungsgårdar, sådana som Haga i Janakkala och Haga invid Vanhalinna fornborg i Lundo (Suvanto 1985, s. 92).

*

Frågan om dateringen av Tavastehus slott har rätt litet att göra med en diskussion om när Åbo slott anlades, men jag skall ändå komma med en kort kommentar. När jag för 30 år sedan skrev min bok om borgen kom jag fram till att historiska skäl talar för att Tavastehus har grundlagts före år 1308 (FMU 252) och att man med hjälp av stiljämförelse kan hänföra det första byggnadsskedet till perioden 1260–1290 (Drake 1968, s. 37–44). Några andra hjälpmedel stod inte då till förfogande för en datering av borgen.

I dag är situationen en annan. De gamla auktoriteternas dateringar har rasat samman och forskarna har blivit allt mer försiktiga i att tidfästa borgar med hjälp av stiljämförelser (t.ex. Mesqui 1993, s. 51, Meyer 1997). Kastellborgen i Stockholm, som fortfarande måste anses vara ett nyckelmonument i fråga om Tavastehusborgens proveniens, dateras numera till sekelskiftet 1300 (Ödman 1987, s.172). Jag skall i annat sammanhang återkomma till frågan om när Tavastehus slott kan ha blivit grundlagt.

Gardberg tar också upp evighetsfrågan om Haga borg som det ursprungliga Tavastehus. Han hänvisar till Juhani Rinne, som i början av detta sekel företog utgrävningar uppe på borgberget i Haga för att hitta Birger Jarls borg, vilket han mycket riktigt också gjorde. Rinne tolkade den medeltida anläggningen, en ringmur och ett murat boningshus samt en förborg omgiven av en hög jordvall, som jarlens borg från medlet av 1200-talet (Rinne 1914, s. 267–281).

Jag vill inte här taga upp Hagaproblematiken till ny behandling, utan hänvisar bara till vad jag tidigare har sagt (Drake 1967, 1994b). Jag tror dock inte att man kan komma vidare i frågan utan nya utgrävningar. Men utgående från en helhetsyn på borgväsendets utveckling i det medeltida Sverige och Gardbergs omdatering av Borgbacken i Borgå (Gardberg 1994) kan man tänka sig att det i Haga är fråga om två olika anläggningar, en fornborg (= icke murad borg) som var i bruk ända fram till 1300-talet och en murad borg med vallomgiven förborg från Albrekt av Mecklenburgs tid.

*

För att återkomma till frågan om när och av vem Åbo slott har blivit grundlagt, så finns det inget stöd i källorna för att Karl Gustavsson skulle ha haft något med saken att göra. En viss Karl kan ha verkat som ståthållare över (Egentliga) Finland år 1280, men vi vet inte om det var han som grundade borgen, om denna hade grundats tidigare eller om han utövade sitt fogdeämbete från en kungsgård. Tills vidare får vi nöja oss med kunskapen om att borgen har grundlagts någon gång mellan 1250 och 1308.

Litteratur

- Drake, Knut, 1967. Mikä oli Vanain linna? *Arx Tavastica I*.
Drake, Knut, 1968. Die Burg Hämeenlinna im Mittelalter. *FFT* 68.
Drake, Knut, 1994a. Iikka Kronqvists tolkning av Åbo slotts medeltida byggnadshistoria. *Åbo slotts-studier I, Åbo landskapsmuseum, Rapporter* 16.
Drake, Knut, 1994b. Stadt-Burg-Stadt Hämeenlinna. *Chateaux Gaillard XVI*.

- Fritz, Birgitta, 1972. *Hus land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434, del 1*. Stockholm.
- Fritz, Birgitta, 1973. *Hus, land och län, del 2*.
- Gardberg, Carl Jacob, 1993. När anlades Åbo slott? *FM*.
- Gardberg, Carl Jacob, 1994. Borgbacken i Borgå. *HTF*.
- Jaakkola, Jalmari, 1938. Suomen varhaiskeskiaika. *Suomen historia III*. (2 uppl. 1958.)
- Meyer, Werner, 1997. Kritische Bemerkungen zur Typologie und Terminologie in der Burgenkunde. *Castella maris Baltici* 3. (In print.)
- Mesqui, Jean, 1993. *Chateaux et enceintes de la France médiéval* 2. Paris.
- Rinne, Juhani 1914. *Suomen keskiaikaiset mäkilinnat I*. Helsinki.
- Schück, Herman, 1963. Kansler och capella regis under folkungatiden. *Historisk tidskrift*. Stockholm
- Suvanto, Seppo, 1985. Keskiaika. *Suomen historia* 2.
- Ödman, Anders, 1987. *Stockholms tre borgar. Från vikingatida spärrfäste till medeltida kastellborg*. Stockholm.